

М. О. Карп'як, Х. В. Горбова

Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії

Досліджено сутність категорії «людський потенціал», проблематику його збереження та розвитку як основного стратегічного ресурсу держави та найбільшого багатства нації. Обґрунтовано авторське трактування змісту категорії «людський потенціал», а також поняття капіталізації людського потенціалу. Здійснено оцінювання негативного впливу бойових дій і воєнної агресії Росії на демографічне становище України, а також наслідків цього впливу в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Проаналізовано напрями міграційних потоків українських біженців, їхній вплив на економіку країн-реципієнтів. Аргументовано прогнози щодо економічних перспектив України та визначальної ролі демографічного чинника для її подальшого економічного майбутнього. Окреслено основні шляхи для збереження людського потенціалу держави, а також його відтворення в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Ключові слова: людський потенціал, демографічний чинник, економічна спроможність, регіональний розвиток, російська агресія.

Постановка проблеми. У процесі неспинної трансформації суспільно-економічних систем різних рівнів дедалі більшого значення набуває збереження та розвиток людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу будь-якої держави, а також найбільшого багатства нації. Людський потенціал сьогодні є основою для зростання спроможності держави як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках і загалом підґрунтям для соціально-економічного поступу суспільства.

Безпрецедентне вторгнення Росії в Україну й розгортання на території нашої держави повномасштабної війни призвело до миттєвих змін демографічного становища держави, що своєю чергою спричинило відповідні наслідки для економіки, які будуть відчутні ще тривалий час. З початку війни з території України виїхали понад 6 млн осіб, приблизно 7,7 млн змушені були покинути свої домівки та стали внутрішньо переміщеними особами. Відповідно, Україна втратила значний відсоток свого людського потенціалу, який надзвичайно потрібен для подальшої відбудови країни та відновлення її економічної спроможності. Тому пріоритетним завданням держави сьогодні є створення умов для збереження її людського потенціалу, формування можливостей для його відтворення, а також реалізація ефективного сценарію управління людським потенціалом як на національному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика розвитку людського потенціалу тривалий час перебуває в полі зору провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, але і сьогодні немає єдиного підходу до однозначного трактування цього поняття. Її дослідженню присвятили свої праці чимало науковців, серед яких: О. Амоша, В. Антонюк, Л. Безтелесна, В. Бизнюк, Е. Лібанова, О. Грішнова, С. Пирожков, В. Приймак, С. Мочерний, О. Новікова, В. Никифорова, Л. Семів, О. Стефанишин, С. Трубич, О. Томчук, Дж. Ф. Томер, Д. Делвес, Е. Д. Левенет, Дж. М. Бремер, В. Кентон, С. Ніколас та багато інших. Згадані дослідники вивчали означену проблематику з різних підходів. Попри чималу кількість досліджень, сьогодні особливо актуальним є питання збереження людського потенціалу України в умовах російської агресії.

Метою статті є окреслення сучасної проблематики втрати людського потенціалу внаслідок російської агресії, а також пошук шляхів для його збереження та відтворення та можливостей реалізації ефективного сценарію управління людським потенціалом як на національному, так і на регіональному рівнях.

Основні результати дослідження. Аналізуючи підходи до дослідження категорії «людський потенціал», можемо виокремити декілька важливих аспектів. По-перше, частина науковців визначає це поняття як сукупність людських якостей, здібностей і вмінь, інші розглядають його з прив'язкою до конкретної території – суспільства, спільноти, регіону, нації, ще одні ототожнюють його з категоріями «людський капітал» і «трудоий потенціал суспільства».

Незважаючи на велику кількість підходів і суперечностей у трактуванні категорії «людський потенціал», можемо зазначити, що це поняття еволюціонує за своєю сутністю – починаючи з категорій «робоча сила» та «трудоі ресурси» (XIX – початок XX століття), що згодом об'єдналися у визначення «трудоий потенціал», до поняття «людський фактор» і «людський капітал», що в підсумку розширилися до категорії людського потенціалу.

На нашу думку, людський потенціал є сукупністю природних якостей і можливостей окремих індивідів, реалізованих на певній території, що формують як окрему особистість, так і суспільство загалом і в кінцевому результаті призводять до соціально-економічного поступу. Поняття «людський потенціал» є значно ширшим, ніж категорії «трудоі ресурси» чи «людський капітал», оскільки охоплює останні. Реалізуючись на певній території, людський потенціал вміщує в себе як економічний (трудоий ресурс / капітал), так і соціокультурний, психоемоційний та фізіологічний (нематеріальна / особистісна складова) компоненти.

Звідси впливає поняття «капіталізація людського потенціалу», яке визначимо як міру перетворення людського ресурсу на економічний капітал за наявності мотивації, знань і навичок, досвіду та зусиль, реалізованих на певній території за певний проміжок часу та визначених соціально-економічних умов.

Широка різноманітність досліджень і сформульованих підходів до трактування категорії «людський потенціал» сьогодні дозволяє нам застосовувати його в різних напрямках і визначати відповідно до специфіки сфери наукового дослідження. Проте єдиним для усіх формулювань цього поняття і надалі залишається розуміння людського потенціалу як сукупності відповідних можливостей та індивідуальних якостей, які реалізуються та розвиваються на благо як окремої особи, так і суспільства загалом.

Повертаючись до українських реалій, зазначимо, що з моменту військового вторгнення Росії в Україну наша держава втратила значну частку свого людського потенціалу. З 24.02.2022 р. внаслідок масштабних агресивних воєнних дій територію нашої держави покинули близько 6 млн біженців. Це люди, які рятувалися від війни в сусідніх країнах (у Польщі, Молдові, Румунії, Угорщині та Словаччині). Частина з них (понад 1,48 млн осіб) поїхала далі, в інші країни Європи, Північної та Латинської Америки, Австралію.

Загалом негативний вплив бойових дій зазнало до 70% населення України. Крім того, країну покинули близько 208 тис. осіб, що не є громадянами України – працівники-мігранти та студенти [1]. Основні потоки внутрішньої міграції були спрямовані в напрямку західних областей України, зокрема до Львівської, Закарпатської, Івано-франківської, Чернівецької та Хмельницької областей.

Сусідня Польща прийняла 2,5 млн українських біженців [2]. Подібною є ситуація і в інших країнах-членах ЄС, а також у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, куди змушені були тікати українські громадяни, щоб уберегтися від війни. Приблизно 90% українських біженців – це жінки, діти і люди похилого

віку. Варто розуміти, що за можливості виїзду з України для чоловіків відсоток українських біженців був би значно вищим.

За прогнозами ООН, 1,5 млн українців, які внаслідок російської агресії сьогодні знаходяться на території Польщі, приймуть рішення вже не повертатися в Україну. На це є низка причин, зокрема пам'ять про війну, втрата постійного місця проживання в Україні, втрата рідних чи близьких людей унаслідок воєнних дій, втрата роботи та постійного джерела доходу, падіння економіки України та сумнівні перспективи щодо її швидкого відновлення, преференції та дотації в країнах-реципієнтах, перспективи навчання для дітей, а також подальшого працевлаштування їх за кордоном тощо.

Відповідно до польського законодавства сьогодні українським біженцям дозволено залишатися в країні протягом 18 місяців. За перші два місяці війни в Україні уряд Польщі виділив понад 8 млрд злотих, що прирівнюється до 1,6 млрд євро на безпосередню або непряму допомогу українцям, які були вимушені покинути рідні домівки. Ці кошти пішли на забезпечення безкоштовного доступу до системи охорони здоров'я, користування громадським транспортом, невеликі гранти на відкриття власного бізнесу, лікування поранених українських військових, допомогу на дітей у розмірі 120 євро на місяць та навчання їх у місцевих дитячих садочках і школах [3].

Проте слід також розуміти, що українські біженці потенційно здатні позитивно вплинути на економіку сусідньої держави, оскільки велика частина з них влаштовуються на роботу, сплачують податки та оренду житла, купують речі та користуються місцевими послугами. Прем'єр-міністр Польщі зауважив [3], що українці можуть мати можливість стати великою доданою вартістю для польської економіки, а місцеві підприємці зазначають, що вони потребують більше робочої сили та кваліфікованих спеціалістів для продуктивнішої роботи.

Якщо зробити певні припущення щодо економічних перспектив і визначальної ролі демографічного чинника для подальшого економічного майбутнього України, то можемо окреслити певні гіпотетичні сценарії, які будуть мати місце в коротко-, середньо – та довгостроковому періоді.

Еміграція 15% населення нашої держави зумовить різке скорочення як внутрішнього попиту, так і пропозиції робочої сили, проте в короткостроковій перспективі демографічний чинник тут ще не відіграє визначальної ролі для економіки. У середньостроковій перспективі в умовах післявоєнної відбудови та відкриття можливості виїзду за кордон для чоловіків може виникнути дефіцит робочої сили в окремих галузях, передусім у будівництві, що може спричинити сповільнення притоку коштів у вигляді грантів, дешевих кредитів та інвестицій [4].

У майбутньому, після завершення в українській економіці етапу відбудови, вона вийде на шлях поступового розвитку, а людський капітал відіграватиме визначальну роль. Небезпека виїзду молодого населення для отримання освіти та подальшого працевлаштування і проживання за кордоном або через страх чергового повторення військової агресії з боку Росії може стати цілком реальною для України. Отже, надалі може відбуватися постійний відтік населення з країни, що призведе до змін у його віковій структурі, старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою [4]. У довгостроковій перспективі, а саме в масштабі декількох десятиліть, демографічний чинник може стати визначальним для розвитку економіки нашої держави.

За даними Центру Разумкова, 79% опитаних біженців планують повернутись додому (через незнання мови, проблеми з житлом, нестачу робочих місць, бажання воз'єднатися із сім'єю). За прогнозами Українського інституту майбутнього, навіть за оптимістичного сценарію розвитку подій, за яким 75% тих, хто виїхав, повернеться в Україну, все одно держава втратить значну частину свого

людського потенціалу, а саме вмотивованого працездатного населення. Проте, якщо розглянути найбільш реалістичний сценарій, то, за їхніми прогнозами, половина біженців вже не повернеться до України.

Окрім втрати людського потенціалу, постає ще одна проблема, з якою стикнеться Україна вже в найближчому майбутньому. Це масова рееміграція за обставин, коли країна не матиме можливості забезпечити людей роботою і доходом, а в разі повернення біженців на територію, яка значно постраждала від наслідків бойових дій, вочевидь, і житлом. Тому основними шляхами для збереження людського потенціалу держави, а також його подальшого відтворення вважаємо такі:

- формування умов для ефективної перекваліфікації осіб, які втратили роботу, і проведення грамотної та дієвої інформаційної кампанії на підтримку зміни професії (з матеріальними стимулами від держави). На цьому етапі варто розвивати мережі установ, що займатимуться навчанням людей і допомагатимуть їм в освоєнні нових спеціальностей. До цього процесу слід залучити, окрім державного фінансування, також ресурси представників бізнесу;
- запровадження окремої ініціативи за участю державно-приватного партнерства під назвою «Живи і працюй». Ця ініціатива передбачає, що за умови створення (або перенесення) виробництва інвестором держава зобов'язується співфінансувати (або будувати) житло, яке пропонується громадянам на умовах підписання робочого договору з підприємством, а для уникнення проблеми «робочих гуртожитків» може бути передбачений механізм переходу права власності на житло до працівника за умови роботи протягом 3-5 років [5, с. 12];
- введення державних субсидій (або безвідсоткових позик) для бізнесу під час створення нових робочих місць. Це передбачає таку процедуру: підприємець, який має намір офіційно працевлаштувати навіть одну особу, може отримати кошти на створення робочого місця. У такому разі навіть безвідсоткова позика вигідна, адже держава отримує «відсотки» у вигляді податкових відрахувань нового працівника [5, с. 13].

У зовнішній політиці слід також зробити велику ставку на роботу з діаспорою, яка під час війни і після неї є і буде вагомим інструментом лобізму для України. У цій частині варто передбачити такі кроки [5, с. 17]:

- створення системи взаємозв'язку з українцями, які проживають в інших країнах. Культурне, інформаційне, освітнє сприяння. Передбачити можливість створення «українських ЗМІ» для регіонів, де є осередки української діаспори (українською мовою та мовою країни перебування);
- використання діаспори для просування товарів. Створити систему комунікації посольств, ТПП чи інших структур, відповідальних за просування українських товарів на зовнішніх ринках. Передбачити механізми пропозиції українських товарів (і сприяння оформленню угод, митному очищенню) представниками бізнесу, пов'язаними з українською діаспорою.

Висновки. Отже, сьогодні в Україні категорії «людський потенціал» і «людський розвиток» як взаємозалежні і доповняльні детермінанти, які тісно корелюють між собою, змушені функціонувати в системі координат військово-економічних відносин, а сучасна економічна політика держави вимагає посилення заходів не тільки військово-економічного, але й передусім соціально-культурного та морально-етичного розвитку людського потенціалу всередині країни, зокрема ефективного стратегічного управління ним у процесах формування пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності та євроатлантичної перспективи.

Список використаних джерел

1. Монинець В. В. Вирішення внутрішньо міграційних проблем громадами західних регіонів України (на прикладі Закарпатської області). *Управління економічними процесами на макро – і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення*: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 126-128.
2. Корольова Є. Відчинені двері. Як Польща приймає українських біженців. *Фокус*: сайт. 02.04.2022. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/511170-vsya-informaciya-dlya-ukrainskih-bezhencev-v-polshe-pesel-zhile-rabota-posobie>
3. Кох Є. В., Белозерцев В. С. Вплив українських біженців на економіку Польщі зараз та в майбутньому. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення*: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 123-124.
4. Маліброда С. Б., Чернобай Л. І., Єсиркепова А. М. Демографічні виклики довгострокового розвитку України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення*: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 124-126.
5. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. *UIFuture*: сайт. 22.04.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyt-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>
6. Власюк В. Тривожні канікули. Чи уникаємо ідеального шторму? *Економічна правда*: сайт. 06.05.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/05/6/660195>
7. Пелех О. Б. Аналіз динаміки ВВП України в контексті європейського розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 23(2). С. 60-65. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.ua.ua/archive/23_2_2019ua/13.pdf
8. Два сценарії розвитку української економіки: трендовий і цільовий. *Український інститут майбутнього*: сайт. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/dva-scenar%D1%96i-rozvitku-ukrainskoi-ekonom%D1%96ki.html>
9. Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*: сайт. 2022. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/all>
10. Наумова М. А Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 4. С. 91-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11

References

1. Monynets, V. V. (2022). Vyryshennya vnutrishn'o mihratsiynykh problem hromadamy zakhidnykh rehioniv Ukrayiny (na prykladi Zakarpats'koyi oblasti) [Solving internal migration problems by communities in the western regions of Ukraine (on the example of Zakarpattia Oblast)]. In *Upravlinnya ekonomichnymy protsesamy na makro- i mikrorivni: problemy ta perspektvy vyryshennya [Management of economic processes at the macro- and micro-level: problems and prospects for solution]*: Proceedings of the V International Scientific and Practical Internet Conference of Young Scientists, May 25-26, 2022. (pp. 126-128. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic. [in Ukrainian].
2. Korolova, Ye. (2022, Apr 02). Vidchyneni dveri. Yak Pol'shcha pryymaye ukrayins'kykh bizhentsiv [The door is open. How Poland accepts Ukrainian refugees]. *Focus*: Website. Retrieved from <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/511170-vsya-informaciya-dlya-ukrainskih-bezhencev-v-polshe-pesel-zhile-rabota-posobie> [in Ukrainian].
3. Koch, Ye. V., & Belozertsev, V. S (2022). Vplyv ukrayins'kykh bizhentsiv na ekonomiku Pol'shchi zaraz ta v maybutn'omu [Impact of Ukrainian refugees on the economy of Poland now and in the future]. In *Upravlinnya ekonomichnymy protsesamy na makro- i mikrorivni: problemy ta perspektvy vyryshennya [Management of economic processes at the macro- and micro-level: problems and prospects for solution]*: Proceedings of the V International Scientific and Practical Internet Conference of Young Scientists, May 25-26, 2022. (pp. 123-124. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic. [in Ukrainian].
4. Malibroda, S. B., Chernobay, L. I., & Yesyrkepova, A. M. (2022). Demohrafichni vyklyky dovhostrokovoho rozvytku Ukrayiny [Demographic challenges of long-term development of Ukraine]. In *Upravlinnya ekonomichnymy protsesamy na makro- i mikrorivni: problemy ta perspektvy vyryshennya [Management of economic processes at the macro- and micro-level: problems and prospects for solution]*: Proceedings of the V International Scientific and Practical Internet Conference of Young Scientists, May 25-26, 2022. (pp. 124-126. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic. [in Ukrainian].
5. Ukrayina 2022. Yak ne vtratyt sviy shans staty syl'noyu derzhavoyu [Ukraine 2022. How not to lose your chance to become a strong state] (2022, Apr 04). *UIFuture*: Website. Retrieved from <http://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyt-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu> [in Ukrainian].
6. Vlasyuk, V. (2020, May 06). Tryvozni kanikuly. Chy unykneмо ideal'noho shtormu? [Anxious vacation. Will we avoid the perfect storm?]. *Economic truth*: Website. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/05/6/660195> [in Ukrainian].

7. Pelekh, O. B. (2019). Analiz dynamiky VVP Ukrayiny v konteksti yevropeys'koho rozvytku [Analysis of the dynamics of Ukraine's GDP in the context of European development]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 23(2), 60-65. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/23_2_2019ua/13.pdf [in Ukrainian].
8. Dva stsenariyi rozvytku ukraiyns'koyi ekonomiky: trendovyy i tsil'ovyy [Two scenarios for the development of the Ukrainian economy: trend and target] (2018). *Ukrainian Institute of the Future: Website*. Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/dva-scenar%D1%96i-rozvytku-ukrainskoi-ekonom%D1%96ki.html> [in Ukrainian].
9. Analychna ta statystychna informatsiya [Analytical and statistical information] (2022). *State Employment Center: Website*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/all> [in Ukrainian].
10. Naumova, M. A. (2017). Statystychno otsynuyvannya stanu i rozvytku rynku pratsi: analiz svitovoho dosvidu [Statistical assessment of the state and development of the labor market: analysis of world experience]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya – Economics and organization of management*, 4, 91-110. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11 [in Ukrainian].

Karpyak M. O., Horbova Kh. V. Preservation of human potential as the main strategic resource for the development of the regions of Ukraine in the conditions of Russian aggression.

Today, human potential is the basis for the growth of the state's capacity both on the domestic and international markets and as a whole, the basis for the socio-economic progress of society. Russia's unprecedented invasion of Ukraine and the deployment of a full-scale war on the territory of our country led to immediate changes in the demographic situation of the country, which in turn caused corresponding consequences for the economy, which will be felt for a long time. Since the beginning of the war, more than 6 million people have left the territory of Ukraine; approximately 7.7 million have been forced to leave their homes and become internally displaced persons. Despite a considerable amount of research, today, the issue of preserving the human potential of Ukraine remains especially relevant in the conditions of Russian aggression. Thus, the purpose of this article is to outline the current problems of the loss of human potential as a result of Russian aggression, identify the opportunities, and search for ways to preserve and reproduce it, as well as implement an effective scenario for the management of human potential both at the national and regional levels. The article examines the essence of the human potential category and defines the author's interpretation of the content of this category. Certain assumptions are also made regarding the economic prospects and the determining role of the demographic factor for the further economic future of Ukraine. The main ways to preserve the human potential of the state, as well as further reproduce it in the conditions of post-war economic recovery, are outlined. The article substantiates that in the future, human capital will play a decisive role. In the long-term perspective, the demographic factor may become decisive for the development of Ukraine's economy. Today, in Ukraine, the categories of human potential and human development as interdependent and complementary categories are forced to function in the coordinate system of military-economic relations. Therefore, the modern economic policy of the state requires the strengthening of measures not only of the military-economic but also primarily of social-cultural and moral-ethical development of human potential within the country.

Keywords: human potential, demographic factor, economic capacity, regional development, Russian aggression.

Карп'як Марія Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: marimusic@meta.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-4806>).

Karpyak Mariya Oleksandrivna – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher of the Department of regional economic policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Горбова Христина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аналізу Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка» (e-mail: hrystyna.v.gorbova@lpnu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7826-5728>).

Horbova Khrystyna Volodymyrivna – Ph.D. (Econ.), Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Analysis of the Academic Institute of Entrepreneurship and Advanced Technologies of the Lviv Polytechnic National University.

Надійшло 16.04.2022 р.